

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 376.4.016:811.111:808

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-101-1-47-50

Оксана КОЛОДИЧ,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач Ресурсного центру підтримки
інклюзивної освіти Рівненського ОІППО

РОЗВИТОК МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ

У статті окреслено принципи і шляхи розвитку функцій і форм мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами як засіб комунікативної активності й адаптації в освітньому процесі.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва компетентність, комунікативна активність, особливі освітні потреби.

В статті представлені принципи і шляхи розвитку функцій і форм речової компетентності дітей з особливими освітніми потребами як засіб комунікативної активності й адаптації в освітньому процесі.

Ключевые слова: речь, речевая компетентность, коммуникативная активность, особые образовательные потребности.

This article deals with the information about the principles and ways of developing the functions and forms of the children with special educational needs' speech competence as a method of communicative activity and adaptation in the educational process. Speech formation of children with special educational needs is considered in the general context of developing the communicative competence and adaptation in a educational process in a continuous correlation with the problem. Aspects of children's with special educational needs speech skills development are considered with the potential of a correlation certain age period taking into account and can be revealed in the organization of different and communicative activities in the educational process. The development of speech competence is considered to the productive activities of children with special educational needs. Forming of children's with special educational needs speech competence and different types

of it is based on the principles of differentiation of functions and basic phases of communicative activity in the educational process. This article describes the consideration of the development of children's with special educational needs communicative competence in the process of speech activity, the real mechanism of its social functioning. Speech competence of children with special educational needs is formed by others influence and through communication with the establishment of emotional contact, which is the beginning of the development of communication skills. Therefore, it is important to form the social function of communicative activity during this phase of children's with special educational needs the speech competence development. Communication at any age is the direct emotional contact, which is an important form of a certain period activity, a complicated process which purpose is to communicate with others and is realized by the specific to each age period necessary means.

Key words: communication, speech competence, communicative activity, special educational needs.

Постановка проблеми. Національна система вищої освіти спрямована на розвиток особистості та передбачає нову педагогічну концепцію, метою якої є розвиток дітей з особливими освітніми потребами, індивідуальними, психічними та фізичними особливостями. Пріоритетним завданням фахової допомоги є формування мовленнєвої компетентності, яка забезпечить комунікативну активність та орієнтацію на розвиток і саморозвиток індивідуальності дітей з особливими освітніми потребами. Мовленнєва компетентність є одним із найважливіших чинників комунікативної активності, що впливає на формування здібностей, доповнює їх структуру, розвиваючись у процесі навчання й практичної діяльності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У сучасній спеціальній психології проблема формування мовленнєвої компетентності у дітей з особливими освітніми потребами є однією з найважливіших. На цьому наголошують сучасні вчені (І. Бех, Д. Максименко, Т. Скрипник, Т. Сак та ін.), які підкреслюють, що від рівня сформованості мовленнєвої компетентності залежатиме успіх освітньої діяльності дітей з особливими освітніми потребами, виконання ними навчальних завдань, продуктивність психолого-педагогічного впливу, корекційно-розвиткових занять.

Низку напрацювань також присвячено етіології, перебігу, пошуку засобів корекції мовленнєвої компетентності (Т. Власова, Т. Ілляшенко, А. Колупаєва, К. Лебедінська, Л. Савчук, М. Певзнер та ін.), розумінню дитини з особливими освітніми потребами та орієнтації на розвиток і саморозвиток індивідуальності (О. Таранченко, В. Синьов, А. Шевцов, Ю. Найда, Ю. Моклович та ін.), успішному формуванню вмінь і навичок мовленнєвої діяльності (М. Гез, О. Русинова, Дж. Лупарт, Ч. Веббер).

Мета статті – довести, що комунікативно-орієнтований освітній процес, який ґрунтується на подоланні недоліків уже відомих методів розвитку мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами, передусім варто спрямувати на формування комунікативної активності.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєва компетентність – це послідовність мовленнєвих актів, кожен з яких оформлюється у вигляді висловлення і виконує певну функцію, тобто це не просто передача думок, обмін однозначною інформацією, а насамперед, обговорення проблем, вирішення різноманітних завдань тощо. Для формування мовленнєвої компетентності дітям з особливими освітніми потребами необхідно володіти мовними засобами і знати правила їхнього використання, вміти сприймати, розуміти, аналізувати, мислити. Так, А. Колупаєва розглядає мовленнєву компетентність дітей з особливими освітніми потребами як комунікативну активність в освітньому процесі, виокремлюючи при цьому два специфічні аспекти: мовлення і слухання [4].

Формування мовлення дітей з особливими освітніми потребами розглядається в загальному контексті розвитку, в безперервному взаємозв'язку з проблемою комунікативної компетентності та адаптації в освітньому процесі. Зважаючи на концепцію, розроблену Л. Виготським і Д. Ельконіним, проаналізовано процес формування мовленнєвої компетентності як засобу комунікативної активності, враховуючи принципи психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами [1; 2].

Вікові періоди розвитку дітей з особливими освітніми потребами розглядаються відповідно до загальних тенденцій. При цьому враховуються особливості та своєрідність певного віку, нові утворення, що виникають в його межах та беруться до уваги при формуванні мовленнєвої компетентності, а також аналіз форм розвитку комунікативних функцій кожного вікового періоду. Таким чином, аби не залишитися в межах вивчення психічних явищ, а перейти до формування мовленнєвої компетентності як засобу комунікативної активності в освітньому процесі, аспекти розвитку мовленнєвих умінь і навичок повинні розглядатися з урахуванням можливостей дітей з особливими освітніми потребами, потенціалу певного вікового періоду, що може бути виявлений у ході різних видів діяльності та комунікативної активності в освітньому процесі. Так, розвиток мовленнєвої

компетентності розглядається з урахуванням продуктивної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Існує два типи продуктивної діяльності: у системі «дитина серед речей», коли набуваються суспільно-прийнятні способи освоєння дійсності дітьми з особливими освітніми потребами та в системі «дитина серед людей», у процесі якої засвоюються комунікативні завдання і способи соціальної взаємодії [3]. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати співвідношення принципів періодизації психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, що характеризують формування мовленнєвої компетентності як засобу комунікативної активності.

Функціональне розмаїття мовлення та розвиток мовленнєвої компетентності розглядав Л. Виготський. Він вважав, що кожній функції відповідають певні мовленнєві засоби комунікації: функціональна зміна процесу мовлення призводить і до зміни її структури, тобто форми [2].

Формування мовленнєвої компетентності, зокрема певних її видів у дітей з особливими освітніми потребами, відбувається за принципом розрізнення функцій та основних етапів комунікативної активності в освітньому процесі [4]. Для пояснення критеріїв формування мовленнєвої компетентності визначимо поняття, які будуть використані при цьому.

Отже, мовлення – це система суспільно-прийнятних способів спілкування, тоді як мова – засіб реалізації комунікативної активності. Спілкування – це діяльність, спрямована на вирішення завдань соціальної взаємодії, яка сприяє формуванню мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами і їх взаємодії із соціумом, безпосередньому практичному контакту й обміну знаннями тощо. Формування комунікативної компетентності є типом специфічно людської діяльності, особливими проявами якої є всі види взаємодії дітей з особливими освітніми потребами з іншими людьми і предметами оточуючого середовища [3].

Розглядаючи розвиток комунікативної компетентності дітей з особливими освітніми потребами в процесі мовленнєвої діяльності, необхідно описати реальний механізм її суспільного функціонування. Оскільки мова є засобом комунікативної компетентності лише в контексті мовленнєвої діяльності, то види і засоби комунікативної активності варто розглядати лише у поєднанні [6].

У зв'язку з недостатністю соціальних контактів та виникненням певних труднощів у дітей з особливими освітніми потребами відбувається ускладнення процесу формування мовленнєвої компетентності. Наприклад, дослідникам вдалося встановити специфічні реакції на людський голос вже на третьому тижні життя дитини, а перші соціальні реакції на людський голос – на другому місяці життя. Сміх, звуки, жести у перші місяці життя дитини є соціальним контактом та першими проявами комунікативної активності [3].

Мовленнєва компетентність дітей з особливими освітніми потребами формується завдяки спілкуванню з оточуючими і їх впливу, встановленню емоційного контакту, що є початком розвитку комунікативних навичок. Однак важливим під час цієї стадії розвитку мовленнєвої компетентності є формування соціальної функції комунікативної активності дітей з особливими освітніми потребами. Спілкування в будь-якому віці розглядається як безпосередній емоційний контакт, що є важливою формою діяльності певного періоду, складний процес, мета якого – спілкування з оточуючими завдяки певним засобам, притаманним для кожного вікового періоду.

Необхідність спілкування в дітей з особливими освітніми потребами ґрунтується на розвитку пізнавальних процесів або отриманні нових вражень, і тому визначає внутрішню систему формування комунікативної компетентності в освітньому процесі. З появою індикативної та номінативної функції мовлення (вміння називати ознаки предмета, предметна приналежність слова) в дітей з особливими освітніми потребами та пов'язаною з ними сигніфікативної (опис словом побаченого та почутого) формується узагальнююча функція мовленнєвої компетентності, а також відбувається засвоєння ролі комунікативної активності. Це передусім відображається в активному збільшенні щоденного словникового запасу, в появі нових запитань до оточуючих, що стосуються назви речей і предметів. Завдяки цьому процеси мислення і мовлення дітей з особливими освітніми потребами поєднуються, а «мовленнєві функції починають інтелектуалізуватися» [5].

Процеси формування мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами тісно пов'язані з практичною діяльністю. Провідною діяльністю при цьому завжди стає оволодіння предметно-операційною стороною дійсності, знайомство з оточуючими предметами і розуміння суспільно-прийнятних способів їх використання. Аналіз мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами свідчить про те, що мова використовується для встановлення контактів з оточуючими. Комунікативна активність поєднує вербальні та невербальні елементи, що стають неподільними. Оскільки особливі діти ростуть і розвиваються переважно в середовищі дорослих, процес розвитку мовлення, що виконував раніше функцію безпосереднього емоційного контакту, поступово набуває індикативної ролі стосовно оточення. Функція спільної діяльності зміцнює функцію вказівки і позначення предмета словом.

Розвиток мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами супроводжується процесами засвоєння практичного досвіду завдяки особистісному пізнанню, що відбувається у формі комунікативної активності. Завдяки мовленнєвій компетентності встановлюється взаємозв'язок з індивідуальною і суспільною свідомістю дітей з особливими освітніми потребами, спостерігається соціальне наслідування, набувається пізнавальний досвід.

Таким чином, «у спілкуванні беруть участь ті, які пізнають, та ті, які формують уявлення про навколишній світ. Діти і дорослі спілкуються з метою спільної діяльності. Спілкування стає способом взаємодії суб'єктів, воно «поділяється» на пізнаний і трансформований об'єкти, що і складає його зміст» [6]. Якщо розглянути спілкування як процес обміну інформацією, то воно зводиться до мовленнєвої компетентності, яка тісно пов'язана з реалізацією основної мети роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема комунікативної активності.

Інформація, що використовується в освітньому процесі, спонукає до розвитку мовленнєвої компетентності та поєднує суб'єктів спілкування, сприяє комунікативній активності, створює мовленнєве середовище, яке допомагає дітям з особливими освітніми потребами збільшувати обсяг знань, умінь і навичок. Комунікативна активність можлива лише в межах тих знань, що притаманні співрозмовникам про певний предмет чи явище спілкування, під час якого збільшується обсяг знань та отримується додаткова інформація, пояснення, тлумачення, що є надзвичайно важливим для дітей з особливими освітніми потребами.

Основними формами розвитку мовленнєвої компетентності в реальних умовах використання вважаються діалог і монолог, що дозволяють активізувати внутрішню і зовнішню комунікативну активність в освітньому процесі через розумову діяльність з метою подолання проблемних ситуацій і завдань. Передача досвіду і його використання у процесі розвитку мовленнєвої компетентності дає змогу формувати вміння узагальнювати, оновлювати методи і прийоми вирішення завдань, робити висновки, сприймати різні думки, що зі свого боку сприяє активізації мислення та процесу засвоєння навчального матеріалу дітьми з особливими освітніми потребами. Мовленнєві завдання для них залежать від рівня розвитку засобів мови та комунікативної активності, а основною метою є обмін інформацією, що має фактичний характер та спрямований на отримання нових або додаткових знань і логічного навантаження.

Ключовою метою процесу розвитку комунікативної компетентності дітей з особливими освітніми потребами є встановлення причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами, які згадуються в процесі мовлення, встановлення причин вчинків, умов запобігання непорозуміння та формування комунікативної активності в середовищі. Складність мети при цьому зумовлює більш складні форми розвитку усного мовлення, зокрема діалог, який поєднує в собі елементи міркування, в його основі – інтелектуальні процеси, що вимагають використання всіх мовленнєвих навичок, або монолог, усі елементи якого поєднані однією темою чи ідеєю, предметом висловлення, загальною думкою, реалізацією задуму.

Формування мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами нерозривно пов'язане із процесом пізнання навколишнього світу, вивчаючи який за допомогою аналізаторів (слухового, тактильного, зорового), діти накопичують у пам'яті сенсорну інформацію, формують знання і досвід. Передача набутих знань та їх використання у процесі комунікативної активності дітей з особливими освітніми потребами сприяє розвитку вміння узагальнювати навчальний матеріал, розв'язувати поставлені завдання, аналізувати та оцінювати.

Усі види комунікативної активності дітей з особливими освітніми потребами можна поділити на адаптивні (забезпечують пристосування до форм поведінки і діяльності в освітньому процесі) та продуктивні (сприяють виникненню і становленню психічних процесів, розвитку особистості і відбуваються у процесі спілкування).

Розвиток мовленнєвої компетентності й зумовлені ним види комунікативної активності не лише формуються, а й в результаті стимулюють подальший розвиток особистості дітей з особливими освітніми потребами. Активізація процесу формування мовленнєвої компетентності максимально реалізується в проблемних ситуаціях та в умовах гри, для яких характерна міжособистісна взаємодія і ситуації спілкування. Стимулювання комунікативної активності з боку оточуючих сприяє формуванню вербальних та невербальних мовленнєвих умінь і навичок, активізує розумову діяльність, спонукає до цілісного обміну думками за допомогою мовленнєвих засобів, а як наслідок – розвиває мовленнєву компетентність.

Здатність до вербалізації інформації значно підвищується за наявності корекційно-розвиткового навчання, яке поглиблює інтелектуальні та мовленнєві компетентності в дітей з особливими освітніми потребами.

Процес формування мовленнєвої компетентності сприяє розвитку наочно-образного мислення й елементів логічної побудови висловлювань. Для належного розвитку мовленнєвої компетентності означеної категорії дітей необхідними умовами є вміння використовувати мовленнєві навички для самостійного висловлювання власних думок, намірів, переживань, а також довільний і свідомий вибір варіантів поєднання мовленнєвих операцій (залежне від мети, ситуації та об'єкта передачі інформації).

Для дітей з особливими освітніми потребами мовленнєва компетентність – це вміння правильно підібрати стиль мови, форму висловлювання, використати найбільш ефективні мовні засоби. Мовні навички є стереотипними, механічними, а мовленнєва компетентність має творчий характер, оскільки умови спілкування не повторюються повною мірою, тобто щоразу доводиться заново підбирати потрібні мовленнєві засоби і формувати мовленнєві навички, що сприяє всебічному розвитку та комунікативній активності в освітньому процесі.

Розглядаючи мовленнєву компетентність як засіб, що супроводжує інші види освітньої діяльності, варто зазначити, що мовленнєві вміння і навички є частиною необхідної комунікативної активності в дітей з особливими освітніми потребами, а мовленнєва діяльність – специфічним засобом комунікації.

Висновки. Таким чином, розвиток мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами визначається кількістю інформації, отриманої в освітньому процесі, як-от: обсягом знань, доступністю, проблемністю, актуальністю, здатністю використовувати набуті вміння та навички у процесі комунікативної активності.

Мовленнєва компетентність може бути елементарною під час спілкування в грі або більш складною – у ході обміну знаннями, розкриття причин певного явища, відстоювання власної думки, що є важливою складовою психологічної адаптації та сприяє забезпеченню безперервного процесу комунікації дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вікові можливості засвоєння знань (молодші класи школи) / за ред. Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова. – Москва, 1996. – С. 199–200.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 3. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 2002. – 504 с.
3. Гальперін П. Я. Актуальні проблеми вікової психології / П. Я. Гальперін, А. В. Запорожець, С. Н. Карпова. – Москва, 1998. – 118 с.
4. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 273 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
5. Лорман Т. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі : практичний посібник / Т. Лорман, Дж. Десплер, Д. Харві ; пер. з англ. – Київ : СПД-ФО Парашин І., 2010. – 296 с.
6. Максименко С. Д. Навчання та особистісний розвиток: проблеми розвиваючого навчання / С. Д. Максименко, Г. В. Данченко, Т. Д. Щербан. – К., 2017. – С. 294–300.

Дата надходження до редакції: 17.01.2010 р.

УДК 316.628:37.091-044.372

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-101-1-50-54

Людмила СМОЛЬСЬКА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри медико-психологічних дисциплін
Навчально-наукового інституту охорони здоров'я
Національного університету водного господарства
та природокористування, м. Рівне

МОТИВАЦІЯ ЗДОРОВ'ЯТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГІВ У РЕАЛІЯХ СУЧАСНОСТІ

У статті доведено, що провайдерами здоров'ятворчості на сучасному етапі розвитку освіти мають стати педагоги, а системне навчання лідерству для здорового способу життя необхідно здійснювати засобами підвищення педагогічної кваліфікації, використовуючи відповідні матеріали. На основі теоретичного аналізу, практичного досвіду та креативного синтезу зроблено спробу дати визначення поняттю здоров'ятворчості та її мотивації

як метакогнітивного процесу; запропоновано структуру цієї мотивації та означено її складові; розроблено стимульні матеріали для слухачів курсів підвищення кваліфікації, що мають сприяти оволодінню прийомми мотивації здоров'ятворчості.

Ключові слова: здоров'я, якість життя, здоров'ятворчість, мотивація вчителів, самомотивація, стратегія, цінності, стиль життя, метакогнітивний процес, курси підвищення педагогічної кваліфікації.